

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA TIL O'YINLARINING O'RNI

Satiboldiyeva Malohatxon Baxtiyorjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti, magistr

Teshaboeva Gulnoza Alimjonovna

Andijon davlat universiteti, o'qituvchi

Ona tilidan olib boriladigan ishlarning hammasi, shu jumladan, savod o'rgatish ham, o'quvchilar nutqi va tafakkurini o'stirish bilan bog'liq holda uyushtiriladi. Savod o'rgatish davridagi ishlarning miqyosi keng bo'lib, ekskursiyalar, bolalarning kuzatishlari, fan darslar, rasm yuzasidan suhbat va boshqalar bilan bog'lanadi. Bu davrda o'quvchilar nutqini o'stirishning vazifalari:

- 1) bolalar nutqidagi kamchiliklarni to'g'rilash;
- 2) ularning tasavvur va tushuncha doirasini kengaytirish bilan bog'liq holda lug'atini boyitish;
- 3) o'quvchilar nutqidagi ayrim so'zlarning ma'nosiga aniqlik kiritish;
- 4) gap va uch-to'rt gapli kichik "hikoyacha" (bog'lanishli nutq)ni og'zaki to'g'ri tuzish ko'nikmasini o'stirishdan iborat.

Bolalar bu davrda, birinchidan, kiyim-kechak, ish qurollari, mevalar kabi narsalar bilan tanishish yordamida so'zni ovoqli ishlatishga; ikkinchidan, turli tipdagi sodda yig'iq gap (*Bolalar yuguryapti*), sodda yoyiq gap (*Lola do 'konga bordi*), uyushiq bo'lakli gap (*Anvar oyisiga yordamlashdi, ukasiga qaraydi*), qo'shma gap (*O'g'il bolalar qushlarga in yasashyapti, qizlar don berishyapti*) tuzadilar. Ular bu ko'nikmalarni amaliy-mashqlar yordamida egallaydilar.

Bolalarning shaxsiy tajribalari, kishilar hayoti va tabiati, kuzatishlari nutq o'stirish uchun asosiy manba hisoblanadi. Fanlar, uy-ro'zg'or asboblari, o'simliklar, hayvonlar qiziqarli suhbat uchun mavzu bo'lib xizmat qiladi.

Suhbat jarayonida bolalarda hosil qilingan tasavvur asosida aniq tushunchalar shakllanadi. Birinchi sinf o'quvchilari nutqini o'stirishda bolalarning o'yin va ermaklari, rasm ko'rish va *Bu nima? Bu kim? Bu qanday fan? Kim nima qilyapti?* kabi savollar asosida suhbatdan ham foydalaniladi.

Savod o'rgatish davrida nutq o'stirishga oid ish turlariga atrofda jonli narsalarning nomini, ularning belgilarini aytish, narsalarni ma'lum belgilari asosida guruhlash kabi mashqlar kiradi.

Masalan o'qituvchining topshirig'iga muvofiq, ma'lum ber mavzuda (*kuz, mevali bog', oila, sinf, maktab haqida*) ikki so'zdan iborat gap tuzadilar; keyinroq esa shunday yig'iq gaplar tuzib, uni savollar yordamida yoyiq gapga aylantiradilar. O'rgangan harflaridan so'zlar va kichik gaplar tuzib yozadilar. O'qish darslarida rasmga qarab kichik hikoyacha tuzadilar, o'qituvchini savollariga to'liq javob berishga o'rganadilar. Alifbedagi rangli, chiroyli rasmlar tevarak-atrofdagi narsa va hodisalar, hayvonlar va o'simliklarning nomini idrok etishga, bilib olishga yordam beradi.

Maktabda ilm o'rganish jarayonida o'quvchi nutqini o'stirish, lug'atini boyitish inson umrining boshqa davrlariga nisbatan ancha samarali kechadi, chunki har bir fan bola nutqini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Bolalar nutqini o'stirishda nutq jarayonining mazmundorligiga mantiqan to'g'ri va aniqligiga, sodda va sofligiga e'tibor berish lozim. Tegishli nutq madaniyatini ta'minlash, o'quvchilarga ortiqcha so'zlar, siyqasi chiqqan iboralardan qutilishda mohirona maslahatlar ko'magida yordam berish, aytilgan har bir mustaqil fikr, mulohaza so'zlarning, o'ylab topilgan yangi misollarning sifatli uchun rag'batlantirish maqsadga muvofiqdir.

O'yin kichik yoshdagi o'quvchilarni faollashtiradi, ular o'rtasida ahillik, birlik, g'oliblik uchun intilishni kuchaytiradi. Umuman dars jarayonida o'quvchilarning charchog'ini yo'qotish va ularning og'zaki nutqini o'stirishga yordam beradigan o'yinlardan foydalanish yaxshi natija beradi deb o'ylayman. Sabab bola o'yin faoliyatiorqali anchagina ko'nikma hosil qiladi va biz uni rivojlan tirib borishimiz zarur.

Quyida ana shunday o'yinlardan namunalar keltiramiz.

1-o'yinning jihozi - har bir o'quvchi uchun alohida harflar hamyonchasi. O'yining borishi: har bir tovush va harf hakida o'quvchilarga tushuncha berilgandan so'ng tovushlarni talaffuz qildirish, shu harfni kesma harflar ichidan yoki matn ichidan topib ko'rsatish o'yini tashkil kilinadi. O'yinning maqsadi bolalarda tovush va harf haqida tushunchalarni shakllantirish, tovushlarni sof talaffuz qilishga o'rgatishdir.

2-o'yinning jihozi - magnit taxtasi va harflar. Magnit taxta orqali o'quvchilarning og'zaki nutqda o'rgangan harflarini yozma shaklida tekshirib ko'rish mumkin. Buni amalga oshirish uchun o'quvchilarning yangi harfga doir

tuzgan so'zlarini kesma harflardan magnit taxtasiga yozib borishlarini talab qilish va bu borada guruhlararo musobaka ham o'tkazish kerak.

1-o'yinning jihozi - katta va kichik kesma harflar. O'quvchilar lug'atini boyitishning qiziqarli turlaridan yana biri - kesma harflarni o'qituvchi stoli ustiga teskari qilib qo'yadi. Sinf o'quvchilari ikki guruhga ajraladilar va har bir guruhdan

o'quvchilar chaqiriladi. Ular teskari turgan harflardan olishadi. Olgan harflari bilan boshlanadigan so'zlar toishadi. Keyingi o'quvchilar shu so'z ishtirokida gaplar, gaplardan kichik matn tuzadilar. O'yin shunday davom ettiriladi.

2- o'yinning jihozi - meva va sabzavotlar. Meva va sabzavotlar orqali o'quvchilarning lug'atini boyitish, nutqini o'stirish uchun ularning rasmlarini emas, aynan o'zini ko'rsatish qiziqarliroq bo'ladi. Bu esa o'quvchilarning idrok etish salohiyatini rivojlantiradi. Masalan: olma, anor, uzum, karam, sabzi, piyoz, pomidor, bodring ko'rsatilgandan so'ng bolalar ularning nomini aytadilar. Birinchi guruhdagi o'quvchilar meva va sabzavolarning nomini aytsa, ikkinchi guruhdagilar ko'rinishini aytadilar: dumaloq, qizil, sariq, uzunchoq, yashil. Uchinchi

O'yinning ikkinchi usulida birinchi guruhdagi o'quvchilar narsalarning nomlarini aytsalra, ikkinchi guruhdagilar bu so'zlarni bo'g'inga ajratadilar va unli tovushlarni topadilar. Musobaqa shu so'zlar bilan gap tuzdirish yuilan davom ettiriladi.

Aksincha aytish o'yini.

O'yin quyidagicha tashkil qilinadi. Biror bir predmetning sifati yo belgisini aytib shar yoki kaptok o'quvchiga irg'itiladi. O'quvchi uning qarama qarshi ma'nosini anglatadigan so'zni aytishadi. Masalan: shirin-nordon, baland-past.

Tez-tuz o'yini.

Stol ustida har xil predmetlar rasmi qo'yiladi. Orqasiga raqam yozilgan. O'quvchi raqamni aytadi. Shu raqamdagi predmet olinadi.

Masalan: olma rasmi.

Tez shu predmetga gap tuzishi kerak. *Olma. Bog'imizda olma daraxti ko'p.* O'yin shu tariqa davom ettiriladi.

Hikoya tuz o'yini.

So'zlar beriladi. Shu so'zlar asosida hikoya tuziladi. Masalan: daraxt. Hovlimizda katta mevali daraxt bor...

Boshlang'ich sinflar ona tili dasturidagi xar bir mavzu bo'yicha mufyan shakldagi ta'limiy o'yinni tashkil qilish mumkin. O'qituvchi, avvalo ta'limiy o'yinlarning ta'lim- tarbiyaviy maqsadini belgilab, o'yinga kerakli matetiallarni tayorlab, o'quvchilarga ta'limiy o'yinni o'tkazish tartibini aniq tushuntirib berishi, o'quvchilarning xatolarini yo'l-yo'lakay tuzatib borish kerak. O'yin oxirida tegishli xulosalar chiqarib, qo'yilgan ballar e'lon qilinadi.

“So'z” o'yini.

Qaysi tovush (harf) so'zlarning manosi o'zgartiryapti?

1- variat - og'zaki. Bunda o'qituvchi navbat vilan so'zlarni og'zaki ayta boshlaydi: o'quvchilar qo'l ko'tarib so'zning ma'nosini o'zgartirayotgan

tovushni aytadi va ma’nosini o’zgartirayogan so’zlar shitirokida og’zaki kaplar tuzadilar.

- 2- variat - yozma ravishda. Bunda ikki guruxdan iborat o’quchilar musobaqa tarzida xat taxtaga yozilgan so’zlarning manosi o’zgartirayotgan xarfning tagiga chizib borishadi.

O’yin uchun so’zlar.

Bil	lesh	boz	bozor
Bal	bo’sh	bez	bezor
Bel	bosh	bo’z	bezor
Bo’l		biz	bazor

“Xarflarni o’zagartirib so’z tuzing” o’yini.

- 1- variat -og’zaki. Bunda o’qituvchi so’zlarni aytadi, o’quvchilar bir so’z tartibidagi unli yoki undosh tovushlarni o’zgartirib yangi szo’topishib, bu so’z ishtirokida so’zlar tuzadilar.

- 2- variat- yozma ravishda. Xat taxtaga so’zlar qator qilib yozibqo’yiladi. 2- guruxdagi o’quvchilar unli yoki undosh tovularni o’zagrtirib yangi so’zlar tuzib yozadilar. O’yin musobaqa tarzida o’tkaziladi.

O’yin chuchun so’zlar.

Unlilarni o’zgartirish.

Kun:	ko’p	kon	
Ko’z:	ko’r	kar	
Dil:	do’l		
Nafas:	nafis		
Aka:	uka		
Alam:	olam		
Ariq:	oriq		
Bormoq	bermoq		
Osh:	esh	ish	
Pichoq:	pachoq	po’choq	
Soz:	so’z	siz	suz
Saman:	somon		
Undoshlarni o’zgartirish.			

Moy:	toy	choy	soy
Til:	dil	bil	qil
Bor:	tor	qor	xor
Alam:	qalam	dalam	
Ayiq:	qayiq		
Asal:	kasal masal		
Barmoq	qarmoq	tarmoq	
Barcha:	darcha		
Bosh:	qosh	tosh	
Kam:	nam	g'am	sha
Tuz:	muz	kuz	buz
Nog'or	zog'ora		
Sariq:	tariq		
Shahar	shakar	zaxar	
Tovoq:	qovoq		
Tovus	tovush		

Fonetik o'yinlar, leksik o'yinlar, grammatik o'yinlar, muloqat o'yinlari o'quvilar lug'atini boyitishda yaxshi samara beradi. O'yinlar ichida albatta, xalq og'zaki ijodi (topishmoqlar, tez aytishlar, metagrammalar) dan foydalanish ham nutq samaradorligini o'stirishda hamda oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'yinlar ko'proq o'quvchilarni guruhlarga bo'lib olib boriladi. Nutq o'stirishga qaratilgan o'yin turlari barcha darslarda ham olib boriladi. O'quvchi nutqiga faqat o'qish, o'zbek tili yoki matematika darsida emas, balki, dunyotanih, mehnat, tasviriy san'at, musiqa darslarida, turli sayohatlarda ham e'tibor berilsa, nutqi ravon, aniq, so'zga usta, hurfikr o'quvchilarni tarbiyalab borayotgan bodamiz.

O'quvchilarimiz ko'p gapiradigan emas, oz va soz gapiradigan bo'lib, nutqi ham rivojlanib borsa ajab emas. Pedagog K.D. Ushinskiy har bir fan hamisha bolaga so'z orqali o'rgatilishi, o'zlashtirilishi va bayon qilinishi kerakligini, uning uchun o'quvchi tushunmagan har bir so'zni tushuntirib borishi muhim ahamiyatga ega ekanligini bejiz ta'kidlamagan. Agar o'quvchi so'zning ma'nosini to'liq tushunsagina, u bu so'zdan o'z nutqida amaliy ravishda foydalana oladi. Matn ichidan bolalarning tushunishlari qiyin bo'lgan so'zlarni ajrata bilishni o'rgatish va shu so'zlarni ma'nosini o'zlashtirib olishlariga erishish kerak.

Adabiyotlar:

1. D.Ro‘ziyeva, M.Usmonboyeva, Z.Xoliqova-Interfaolmetodlar; mohiyati va qo‘llanilishi (metodik qo‘llanma)-Toshkent-2013 yil.
2. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma.-T.; 2013yil.
3. Yoldoshev J.G‘. Zamonaviy dars. Malaka oshirish; muammolar, izlanishlar, yechimlar. A.Avloniy nomidagi XTXQTMOM.-T.; 2017yil.
4. Muslimova, A.F. O‘z-o‘zini takomillashtirishga va ijodiy o‘zini namoyon qilishga intilishlarni rivojlantirish / A.F. Muslimova // O‘rta maxsus kasb ta’limi. - 2010 yil - № 4.